

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVI. évf.

1901. Január—Február.

1-ső füzet.

Viszszatekintés a XIX. százévre a szabadelvű kereszténység szempontjából.

Az a vallási irány, mely az ész jogát az emberi lélek magasabb nyilatkozataira, a vallási dolgokra nézve is elismeri, a XIX. százévet egyik legfényesebb és legnagyobb korszakának fogja mindenkor számítani. Nemesak a természettudományok tettek a lefolyt százévben esodálatos haladást, nemesak a természettan, vegytan, esillagászat és élettan alakultak át és gyakoroltak a létrehozott gazdag eredményekkel a nemzetek életére átalakító befolyást: hanem a vallásos gondolkozás is magába új fényáramokat véve megtermékenyült, a régi népek műveltségének teljesebb ismeretével és a külső világ szélesebb kiterjesztésével a vallástudomány is kibővült és az egyes lelkekben nyilatkozó profétismus által új alakulásokat szült.

A XVIII. százév, a „fölvilágosodás korszaka“, felszínre hozta újra az észszerűséget, a rationalismust, de a természetfölöttiséggel, a supranaturalismussal vívott harcok után is a kettőnek ellentéte és félelges vegyülése az, mit a XIX-nek örökségül átadott. Kétségtelenül a XVIII. százasztendő észszerűsége a természetfelettségre alapított orthodox dogmarendszert áttörte és a romokat az útból eltávolította; kétségtelenül érdeméül kell betudni azt is, hogy az erkölcsöt, a kereszténység emberi oldalát kiemelte. De észszerűsége mégis félelges, félszeg, igen köznapi volt, helyes történelmi érzék hiányában szenvedő, a kijelentés, ihletés, esuda kérdéseire és más kérdésekre nézve hol az okossággal, hol a kijelentéssel alkudozó. Priestley halhatatlanság formája, „hogy az ember Isten ereje által föltámasztatik a halálból és ezért halhatatlan“. A XVIII. százév észszerűsége osztotta az általa ostromolt természetfölötti nézet hibáját,

osztotta a deisticus felfogást, Istennek a világtól elválasztását és ezzel együtt a világ rendjébe való benyulásait, a csudákban való hitet.

A XIX. százév az észszerű vallási irányra másként zárul. Nagyobb szellemi erővel érintkezett és ez érintkezésben, e kölesös hatásban nagyobbra, magasabbra emelkedett. A természettudományok fölfedték az okozatosság törvényét az egész világegyetemen keresztül és Schleiermacher „Universuma“, a vallásos lélek előtt a XIX. százévben érthetőbbé lett. A természeti törvények csak a jelenségek sorozatának megjelölései és másodrendű okok, de a legfőbb ok a mindenütt ható isteni Akaraterő. A szabályozó isteni hatalom mozog mindenütt, az anyag minden jelenségében és törvényeiben, és hullámszik a prófétai ihletben. A deistikus felfogás helyébe egységesebb, a theisticus lépett. Isten nem a világon kívül álló és annak folyásába csak egyes alkalmakkor csudás uton benyuló, hanem a világban belétező, abban örök törvényei szerint folyton működő, teremtő erő, magát minden lényvel közlő élő hatalom.

A XIX. százév az észszerű vallásos gondolkozásban magára az emberre nézve is másképp zárul. Az embernek a világhoz való viszonya ma másként van megvilágítva. Az ember az Istentől áthatott világegyetemmel áll szemben és benne. Ott áll a végtelen határokig terjedő kosmosban kosmicus viszonyban. Az ember a nagy egésznek része és annak törvényeit követni, azoknak engedelmeskedni kell, de a nélkül, hogy e törvények kényszerűsége közt különységét megsemmisítve vagy az isteni Erőben magát teljesen elmerítve kellene éreznie. Az ember a nagy egészhez tartozó, de a mindenséget átható isteni Erőnek a természeti világon túleső, felül levő világában való részesedés által szabad, erkölcsi lény.

És a XIX. százév észszerű vallásos gondolkozása megtalálta a helyes történelmi érzéket a Jézusra nézve is. A XIX. százév tanulmányozta a külső világ jelenségeit, a földnek mélyen rejtett rétegeit és az űrben forgó csillagok káprázatos tüneményeit oly mértékben, mint azelőtt soha egy százév sem, és megismert egy sok ezer és sok

millió évről szóló tanulságos történelmet. Tanulmányozta rég letűnt népek életét, a különböző népfajoknál, nemzeteknél az emberi szellem munkájának történelmét, és e történelmeket megismerve összehasonlíthatott és az összehasonlítás megoldhatatlannak látszó kérdésekre is világosságot derített. A XIX. százév megpróbálta közeledni és közelebb jött a kereszténység megalapítójának fenséges személyiségéhez is. Megtalálta a helyes utat e esodás személyiség megismeréséhez. Tanulmányozza a Jézus korát, e korbéli vallási és társadalmi viszonyokat, e kort jellemző uralkodó eszméket, tanulmányozza működése színhelyét, a Galieai tenger szépséges környékét és nemzete fővárosát, Jeruzsálemet. Bemélyed a Jézus vallásának irodalmába, átvizsgálja az evangéliumi iratokat, mindazt, a mit Jézusról az első keresztény százévekben irtak és mindazt, a mi azokra világot deríthet, az apocalypticus irodalmat és a hellén szellemet. A XIX. százév közelebb jött a Jézushoz. Megbirta különböztetni az evangéliumokban a különböző elemeket, melyek azokban vegyültek; megbirta különböztetni a mythost és a való történelmet, a vallásos részt és a hellén bölcselmet; és ugyanakkor föl tudta ismerni a Jézus vallásának és személyiségének való lényegét, igazi fenségét: azt a bámulatos, esodás istenfiúságot, melylyel a világnak hatalmává lett. A XIX. százév végén a történelmi Krisztus áll, mint út, mint igazság, követendő példa azoknak, kik az üdvet a kereszténységben keresik.

S másként zárul a százév magukra a szabadelvű keresztény egyházakra. A XVIII. száz végén az észszerű vallásos nézletnek még alig volt más egyháza annál, mely a hitujítás első idejéből — esodálatos módon — Magyarországon fönmaradt. De a mint az észszerű vallásos nézlet a tudomány világosságától el nem zárkozva tisztúl és az egyházi egyesülés alapjául nem egy hitvallást állít oda, hanem a keresztény eszményt; a mint a szabadelvű kereszténység a hitnézetekre nézve a szabadvizsgálódás jogával, kifejezést nyer: megindul az alakulás folyamata. A mint Amerikában fellépnek (Channing (1819) és Parker Tivadar (1841), a szabadelvű kereszténységnek nagy képviselői, a néhány unitárius gyülekezet száma szá-

zakra növekszik. Channingnek híres baltimore-i beszéde után Boston, az Egyesült Államok mivveltségi főhelye meghódol az új eszméknek és Massachusetts államban számos unitárius gyülekezet alakúl és azután más államokban is, a százév folyamán Bostontól az aranytermő San-Franciscoig, az Atlanti tengertől a csendes Óceán partjáig, mely gyülekezetek a mivveltségnek és hazafiságnak a legjobb elemei közé számíttatnak s Channing, Emerson és Parker az amerikai irodalomnak kitűnőségeiül s velük Longfellow a költő, Webster a szónok és mások.

Hasonló történt Angolországban is. A XVIII. száz végén alakult gyülekezetek, a XIX. elején még nem nagy szaporodást mutatnak, de a mint az észszerű kereszténység fejlődése előhaladt, az ország nagyobb városaiban és a vidéken is egymásután keletkeznek az új egyházak; egyfelől az amerikai unitarismus hatása folytán s másfelől Martineau, Tayler és társaik szelleme által a lefolyt százévben számottevő egyházzá nőttek, eleinte Manchester központtal, később Londonnal, a fővárossal, a százév második felében Martineau hatalmas szellemének vezetése alatt, kitűnő erőket adva a nemzetnek, a nemzet közéletének, Carpenter Vilmost a tudománynak, Chamberlaint a parlamentnek.

A szabadelvű vallásos nézet a XIX. százévben egyházat alapította a távol Keleten is, egyházat ott, hol egy régi, a kereszténységtől nagyon különböző vallás rendszer sok százéves szálaival fonta át a lelkeket. A XVIII. százban az észszerű vallásos nézetnek nem volt egy talpalatnyi helye sem a brahmanismus nagykiterjedésű földjén. Merészség lett volna arra gondolni, hogy lesz-e még XIX. százban is. De a nyugoti mivveltséggel érintkezett hindu tehetség esodát mivvel. Rám Mohun Roy, az összes vallások szent iratait eredetiben ismerő raja (rádzsa) volt az első, ki észszerű vallásos eszméket kezdett hirdetni és Calcuttában gyülekezetet alapított (1830). Sok éven keresztül egymagában állott e gyülekezet. De a mint a nyugoti mivveltség terjedt és jött Keshub Chunder Sen, e prófétaí szellem, a Jézusról tartott beszédeivel és felolvasásaival, mint a brahmanismus átalakítója, s utánna, „Kelet Krisztusával“ Mozoomdar, az ő méltó

tanítványa: Indián keresztül minden év újakkal gyarapította az „Isten társasága“ gyülekezeteinek számát s gyarapította a legjobb elemekből, azokból, kik miveltségüknel és vagyoni állásuknál fogva egyaránt alkalmasak arra, hogy a hindú népfaj szellemi fölszabadításával együtt, annak társadalmi fölszabadításán munkáljanak.

Az európai szárazföldön az észszerű vallásos nézlet külön egyházat nem alkotott, azoknál a viszonyoknál fogva, melyekben az európai egyházak vannak, s melyek az új alakulásokra akadályozólag hatnak. De a XIX. százév azért sehol fényesebb, nagyobb nyomokat nem hagyott, mint e keresztény egyházakon. Egymás után tűnnek fel a vallási nagy gondolkozók, a keresztény nagy tudósok, Németországon Strauss, a tübingeni Baur (F. Ch.) Hase és társaik, Schweitzban Schweizer, Lang és Keim Tivadar, s Franciaországban jönnek Renan, Coquerel és Reville, Németalföldön pedig Scholten, Kuenen és Tiele, s vizsgálódásaik az észszerű vallásos nézeteknek, a szabadelvű keresztény eszméknek megerősítése. Egyházak nem válnak ki a régi egyházakból, de szellemük áthat és megtermékenyít egyeseket és gyülekezeteket, a szabadelvű kereszténység Németországon egész területeket hóditott meg, Németalföldön az egyházaknak egy jó részében hatalom lett, Schweitzban Lang Henrik bátor szózatát a bérezek közt a gyülekezetek csaknem mindenütt visszhangozzák, Franciaországban Coquerel szava az üldözések ellenére is az egyházak tekintélyes számában a szabad szellemnek diadala. És a kiket e szellem megragadott, Franciaországban és egyebütt is zsarnok kormányokkal szemben a politikai szabadságnak is hősei voltak és szabadságszerető kormányok alatt képviselői a féktelen szabadossággal szemben a józan szabadságnak.

És a XIX. százév jelentős arra az egyházra, melyet az észszerű vallásos nézlet a XVI-ban alkotott Európa keleti részén, Magyarországon. A mult idők viharaitól sokat szenvedve jött át ez egyház a XIX. százévbe, a küzdelmekben kifáradva, a mostoha időjárástól megviselve annyira, hogy voltak pillanatok, mikor felmerült létkérdése, mikor nem lehetett tudni, hogy mi lesz ez egy-

háznak sorsa. De mikor az észszerű vallásos irány más államokban éléhaladt, mikor a nyugoti mivelt népeknél polgárjogot nyert és a szabad keresztény egyházak szervezése megkezdődött; mikor ezt a sokáig üldözött irányt Europa és Amerika legkiválóbb szellemei igazolják: mint egy villany folyam járja át az ezáltal nyújtott érzet a magyar unitáriusok egyházát. És ekkor nemcsak hogy hizalom és új erő száll belé, hanem belép a szellemi fejlődés ama folyamába, melyet a XIX. százév hozott magával, lépést tart a vallásos gondolkozás előhaladásával, és a százév második felében Kriza és Ferencz József vezetése mellett tényleges öszszeköttetést tart fean a nyugati szabad keresztényekkel. Számban is gyarapodva teljesíti hivatását, s tagjaiba egyszerűséget és becsületet, miveltséget és nemzeti szellemet inspirálva, a legmegbízhatóbb elemet nyújtja a nemzetnek, melyhez tartozik, jeleseket szolgáltat a mivelődsnek: a nemzeti költészetnek Aranyosrákosi Székely Sándort és Krizát, a tudomáynak Brassai Sámuel, a nemzeti történelemírásnak Jakab Eleket és Kőváryt, a közéletnek több kiváló egyént, a mivelőds ezéljainak ápolására a jóltevők egész sorát, a százév végén a fejedelmi nagy alapítót, Laborfalvi Berde Mózsát.

A XIX. százév nagy időt jelent az észszerű vallásos nézletre. Maga e vallásos nézlet a százév folyama alatt folyton tisztult, mint szabadelvű kereszténység folyton haladó irány lett. A tudomány világosságánál közelebb jött a Jézus kereszténységéhez, annak jegyében új egyházakat alkotott és előbbre vitte a régibb egyházat. Ezzel jön át az új százévbe. Ezzel néz a jövőbe. Bizva az emberiség haladásában, bizik a jövőben, az új százban.

PÉTERFI DÉNES.

A tekintély helye a vallásban.*

I.

Egyes emberek értelmi fensége, mely bizonyos korszakokban megnyilatkozik, adja meg az emberiség tovább fejlődésének alapját, színét, jellemét. A nyüzsgő-mozgó sokaság, mely az élet tolongásában csak a felszínen megszerezhető táplálékokból tartja fenn szellemi életét, már e tulajdonságánál fogva rá van utalva egy nyugodtabb, fejlettebb, mélyebben járó erő támogatására, melytől megnyerje törekvései irányát. Egy-egy ilyen erőnek befogadása, azonban, az általánosságokban mozgó emberiség részéről, sohasem történik oly módosítások mellett, mint a milyenekkel azt a kezdeményező szándék előhozta; vagyis, minden, a kiválóbb elmék által a világba hozott eszme a legtöbb, sőt talán minden egyes esetben módosul, ferdül, helyesbül, a szerint, a minő szempontokból nyer gyakorlati alkalmazást. Altalában véve, igen ritka eset az, hogy egyes ilyen irányító eszmék elérnék azt a hatást, melyet önmagukban eredetileg föltételeznek; és pedig egyszerűen abból az okból, mert az emberek azoknak gyakorlati alkalmazásában szeretnek végletekbe menni.

Legkiválóbb példa ez állítás igazolására a Jézus és követői által megalapított keresztény hitrendszer. 1900 éves multja életereje mellett bizonyít, melynek intenzívebbnek kell lennie a történelem által e határidőn belől megteremtett és túl is élt alkotásoknál. De vajon ez életerő ama történelmi fejlődésben van-e, melynek eredményeként a korábbi és későbbi egyházi atyák, reformátorok theologiáiból, a 30 éves és más vallás-háborukból, a tridenti, vatikáni zsinatok, a szent inquisitio és pápai bullák határozataiból előttünk áll egyfelől az együgyű vakhit, babona, előítélet, másfelől a kételkedés, megátalkodottság, hitelenség? Ha a történelmi kereszténységet általánosságban vizsgáljuk, e vizsgálatnak eredménye vajmi kevésbé igazolja minden egyes történelmi keresztény hitfelekezetnek ama tantételét, hogy a keresztény eszmék legalkalmasabbak az emberi

* Dr. James Martineau: „The Seat of Authority in Religion“.